

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 02.07.2016
Yayın Kabul Tarihi: 06.08.2016

Kutadgu Bilig'de Hükümdarlık ve Hükümdarın Meşruiyeti

Sovereignty and Legitimacy of Sovereign in Kutadgu Bilig

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ *

Öz:

İktidar bireylerin, diğer bireyler üzerinde inşa ettikleri etki veya başkalarına rağmen isteğini yapabilme olarak tanımlanmaktadır. Bu etkiye sahip olma aynı zaman da zorlayıcı olma durumunu da ifade eder. İktidara ilişkin tanımlamalarda iki nokta üzerinde durulmaktadır. Bunlardan bir tanesi iktidarın toplumsal olarak inşa edildiği, toplumsal yapının bir ürünü olduğu diğeri ise bu inşaya dayalı olarak diğer insanları etkileme ve yönlendirme gücünün meşruiyetidir. İktidarın toplumsal inşası yönlendirme gücünün, meşruiyetinin temelidir. İktidar sahipleri güçlerini iktidarın inşa edildiği toplumsal yapının belirleyiciliğinde ortaya koymaktadırlar. Bu kapsamda toplumsal yapı iktidarın güçlerinin meşruiyetlerine ilişkin olarak kullandıkları sembolleri belirlemektedir. Bunun yanı sıra aynı toplumda, toplumsal gelişmenin farklı dönemlerinde iktidar göstergeleri de farklılaşmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın konusunu 11. Yy da Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan ve İslami dönem Türk kültürünün ilk eserlerinden olan “Kutadgu Bilig” kapsamında, Türklerde hükümdarlık anlayışının ortaya konulması oluşturmaktadır. Çalışma adalet, saadet, akıl ve kanaati ifade eden dört ana unsur ve bu dört unsuru temsil eden Kün Toğdı, Ay Toldı, Öğdilmiş ve Oğurmuş sembolik şahsiyetleri üzerine oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında eserin ortaya konulduğu dönemde, Türk toplumunda bu dört ana unsur ve bu unsurları temsil eden dört sembolik şahsiyetlere ilişkin olarak iktidarın meşruiyetini sağlayan unsurlar incelenmiş ve inşa edilme süreci değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıp, Karahanlılar,

* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek-Kırgızistan, Gazi Üniversitesi, Ankara- Türkiye, hayatibesirli@gazi.edu.tr

Abstract:

Power is defined as to have an the effect on other individuals or capability of acting despite the others. At the same time to have this effect also states a stuation that is to be forcible. There are two main subjects are pointed in definition of power. One of them is the power as constructed through socially, is a product of social structure. The other one is depend on this construction, the justification of the ability to manipulate and have an effect on other people. The power of social construction is basis of manipulation and legitimacy. Power holders reveal their forces on social structure that the power is constructed. In this context social structure determines the symbols that the power holders use regarding their legitimacy. In addition to this in the same society, indicators of power differeantiates in different periods of social development. Within this framework the subject of this study is the Turk's conceptions of sovereignty in the context of "Kutadgu Bilig", one of the first works of Turkish culture, written by Yusuf Has Hacib in 11. Century. This study is formed of four main elements that are justice, welfare, reason and belief, and the symbolic characters that represent these four elements; Kün Toğdı, Ay Toldı, Öğdilmiş and Odogurmuş. In the context of this study, in the period of the written work, these four main elements and the symbolic characters that represent these four elements in Turkish society are reviewed regarding legitimacy of the power and the construction processes.

Keywords: Political treatise , Kutadgu Bilig, Yusüf Khāşş Hājib, Karakhanid empire,

Giriş:

Kültür hem statik hem de dinamik karakter ortaya koymaktadır. Bu ikili yapı toplumun kültür vasıtasıyla geçmişle bağlantı kurmasını hem de yeniden üretimini sağlamaktadır. Bu kapsamda Türk kültürüne ilişkin olarak gerçekleştirilen çalışmalarda kültürün sabit yönünün ve değişen yönünün göz önünde bulundurulması faydalı olacaktır. Bu durum değişimin tespiti için, kültürün esasını oluşturan kültürel kodların kavranmasını zorunlu kılmaktadır.

Kültür, ifade edildiği bireyler tarafından üzerinde uzaklaşılan semboller sistemidir. Semboller insanlar arasında toplumsal anlamda kabul edilebilir etkileşimi sağlamaktadır. Geertz'in ifade ettiği gibi kültür bir semboller ve/veya anlamlar sistemidir (Cohen, 1999: 14-15). Kültürel sistemler ya da sembolik sistemler veya anlamlar sistemi bazen naçık bazende kapalı anlamlar sistemini içermektedir. Burada anlamlar sistemi, din gibi üst seviyede örgütlenmiş ve resmîleşmiş anlamlar sistemlerinde olduğu kadar sıradan, doğru kabul edilen günlük yaşamla bütünleşmiş anlamlar ağını ve dil, moda gibi üst seviyede örgütlenmiş ama aynı zamanda açık sembolik sistemleri içerir. Kültürün sembolik tanımı, kültürün kolektif, paylaşılr olduğunun altını çizer. Bu durum kültürel sistemlerin belirli anlarda belirli toplumsal gruplarla bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Kültürün sembolik

tanımı en fazla toplumların analitik olarak üç farklı parçadan oluştuğu genel fikriyle birlikte yararlıdır. Bunlardan birincisi ekonomik, ikincisi politik ve üçüncüsü kültürel âlemlerdir. Bireylerin toplumsal konumlarının tesisinde bu âlemler tek başına etkili olabildiği gibi bazen bireyin ekonomik âlemdeki yerine göre politik ve kültürel âlemdeki yerinin de belirlenmesi söz konusu olabilir. Tüm toplumlar mal ve hizmetlerin üretildiği ve dağıtıldığı sistemlere sahiptir. Aynı şekilde tüm toplumlarda gücün dağıtılması ve kararların verilmesi tarzı da söz konusudur. Son olarak her toplum, sayesinde halkının dünyayı anladığı kültürel ya da sembolik sistemlere sahiptir. Bu anlam ağları maddesel olmayan ya da metafizik bir yapı sağlar. Kültürel sistemlerin yapılandığı belli başlı şekillerden birisi “kutsal” ve “zındık” olandır. Temel sembolik bölünmede kutsal, mukaddes ve iyi olandır; kutsal olan günlük hayattan ayrılmıştır, saygı ve hürmet görür. Semboller ve törenler yalnızca fiziksel ya da maddesel şeyi (örneğin erkekler / kadınlar, yenir / yenmez) aynı zamanda zaman ve mekânı düzenler. Törenselleşen anlar nispeten sıradan bir anı kutsal bir ana çevirirken, törensel eylemlerin düzenli olarak gerçekleştiği yerler kutsal mekânı ifade eder (Edles, 2005: 12- 44).

Türk kültürüne yönelik yapılan incelemeler, kültürel değişimi Payen Dönem, İslami Dönem ve içinde yaşanan dönemi ifade eden Modern Dönem olarak ele almaktadırlar (Ülken 2004). Tabii ki bu ayırım ideal tipisel bir ayırımdır ve sosyal değişme uzun geçiş dönemlerini kapsamaktadır. Buna ilişkin, İslama geçiş dönemin önemli bir eseri olarak karşımıza Kutadgu Bilig çıkmaktadır. Eser Türk kültüründe önemli bir geleneğin yansımaları olarak, devlet yönetiminin dayandığı esaslar ve hükümdarlık sanatının inceliklerini konu edinen; bu amaçla sultan ve diğer devlet erkânına kılavuzluk etmeyi amaçlayan siyasetname geleneğinin önemli bir unsurudur (Türkdoğan 2010:1).

Eserin Ortaya Konulduğu Coğrafya ve Tarih

840 yılında Uygur-Karlık birliğinin çökmesi üzerine Yağmalar batıya doğru çekilerek Kaşgar bölgesine gelmiş ve bazı bölgeleri Karlıklardan alarak bölgeye hâkimiyet kurmuşlardır. İslam’ dan önceki Karahanlı ailesinin tespit edilen ilk hükümdarı Bilge Kül Kağandır. Türkler Müslümanlığı yoğun bir şekilde hükümdar Abdülkerim Satuk Buğra Han döneminde kabul etmişlerdir. Satuk Buğra Han’dan çok önce, 705- 715 yıllarında, Arapların Horasan (kuzeydoğu İran) valisi Kuteybe ibn Muslim, batı Türklerinin On-Ok devletine saldırmış, Maveraünnehir’ e kadar sokulmuş, sonra Araplar 751’de Talas savaşında Çinlileri yenilgiye uğratmış, 776’ da İli ve Çu ırmaklarının vadilerine girmiş, 792’de ve 806’da Karahanlılarla çarpışmış, 960 sıralarında da Türklerden ilk olarak Karahanlılar Müslümanlığı kabul etmiştir (Genç 1981:34-39).

İslamlaşma tecrübesini hemen bütün yönleriyle kuşatabilecek nadir eserlerden birisi olan Kutadgu Bilig’ in mahiyetini oluşturan malzeme büyük bir coğrafyanın, büyük bir tecrübenin eseridir. Bunun anlaşılması metin ve metnin inşa edildiği kültürel çevrenin kavranması ile mümkündür. Fikirler geliştikleri sosyal çevre

içinde ele alındığı zaman kuşatılabilir. Düşünce tarihi eserlerle beraber o eserlerin vücut bulduğu çerçevenin /bölgenin tarihidir (Şeker 2011: 14). XI. Asırda İslam medeniyeti Orta Asya'ya tamamıyla sokulmuş ve Farabi, İbni Sina gibi büyük Türk filozoflarının etkisiyle, felsefi ve ilmi bir mahiyet alan İslamî ilimler bu coğrafyada benimsenmeye başlamıştır. Eserin ortaya konulduğu coğrafya Türklerin en yoğun bulunduğu ve geleneklerine bağlı kısmının oluşturduğu bir özellik taşımaktadır. Bu nedenle İslami tesirler ancak mahalli ve milli şekiller içerisinde girmek ve onlar tarafından temsil edilmek şartıyla yayılma imkânı bulmuştur. Bu coğrafya Hint, Çin ve İran'dan gelen birçok tesire de açık bir coğrafyadır. Bu kapsamda eski Hint, İran nasihatname ve siyasetnamelerinde görülen pek çok unsur Kutadgu Bilig'de de görmek mümkündür (İnalçık 1966:262). Ancak kültürler arası etkileşimin kaçınılmazlığı göz önünde bulundurularak eserin, Uygur medeniyetinin milli yaradılışlarının bir unsuru olduğu belirtilmelidir (Ülken 2004:167; İnan 1970:112, Kafesoğlu 1980:10-11).

Siyasetname siyasetle, devlet yönetimi ile ilgili eser demektir. Bu eserler esas konu olarak devlet yönetimini ele almakta, bütün güç ve yetkiyi hükümdarda görmektedir. Hükümdarda bulunması gerekli vasıfların ortaya konulduğu bu eserler zamanın toplumsal ve ekonomik koşulları içinde en uygun devlet örgütünün ne olacağına ilişkin belirlemelerde bulunmakta, ideal devlete ve ideal topluma ulaşmanın yolları değerlendirilmektedir (Levend 1963:167- 170). Eserlerde hükümdarın iktidarını tesisi etmesi süreci ve iktidarı tesisi sürecindeki enstrümanlarına ilişkin tespitlerde bulunmaktadır. Eserden anlaşıldığı üzere Karahanlılar memleketinde Türk dilinin siyaset terimlerinden tamamen çıkarılmamış olduğu görülmektedir (Barthold, 2004: 118).

Eserde toplumsal ve politik düzenin tesisinde birincisi doğruluk, adalet; ikincisi saadet; üçüncü akıl, dördüncü ise kanaati esas almaktadır. Doğruluğu Kün Toğdı adlı hükümdar; saadeti Ay Toldı adlı vezir; akıllı Ögdülmüş adlı vezirin oğlu ve kanaati de Ogdurmuş adlı vezirin kardeşi temsil etmektedir. Hükümdar güneş ile, vezir ise ay ile simgeleştirilmiştir. Bir şeyin gerçek bir simge olabilmesi için üç özelliği barındırması gerekir. Birincisi, anlamın yoğunluğu'dur. İkincisi simgeler çok seslidir yani, geniş bir yelpazedeki farklı anlamları içine alırlar. Son olarak, gerçek simgeler muğlaklık barındırırlar, bu yüzden hiç bir zaman tam olarak ve eksiksiz bir şekilde tanımlanmaları mümkün değildir; kesin bir anlam içermezler (Levellen 2012: 97). Bu kapsamda bu dört unsur ve şahıslar bu dört özelliği ile daha da önem kazanmaktadır.

Hükümdar

Weber, genel toplumsal kategoriler bakımından belirgin hedefi ve değerler çerçevesinde insanların kendi çıkarları için düzen kurma biçimini incelemiştir. Çeşitli somut örneklerden bir kavramın kendine özgü ya da gerekli özelliklerini çıkararak "ideal tipler" geliştirmiştir. Geliştirdiği bu ideal tiplerle toplumsal dünyayı açıklamaya çalışmıştır. Bu ideal tiplerden birini egemenlik tipleri oluşturmaktadır.

Bu egemenlik tipleri karizmatik, geleneksel ve yasal egemenliktir. Karizmatik egemenlikte bir liderin kişisel niteliklerine dayanır; şöyle ki, “yönetilmekte olanlar, belirli bir kişinin üstün niteliğine inandıkları için boyun eğerler... Böylece karizmatik egemenliğin meşruluğu, sihirli güçler, vahiy ve kahramana duyulan aşırı saygıya dayanır.4 İsa'nın müritleri onu bir mevki sahibi olduğu için değil, kendisi için takip etmişlerdir. Meşruiyet bir kimsenin konumunun ve bunu içeren sistemin doğru ve uygun olduğuna dair inanç demektir (Wallace, Wolf 2012: 114).

İnsanların eşitler arasından birine imtiyaz sağlamaları ve onun farklı kabul etmeleri düşünülemez. Farklı olarak kabul edilen kişi çeşitli ayırıcı özellikler taşıdığına inanılan kişilerdir. Geleneksel toplumlara ve belirli bir karizmatik liderin yöneticisi olduğu toplumlarda bunu görmek mümkündür. Geleneksel toplumda yöneticinin yönettiği insanla aynı özellikleri taşıması düşünülemez. Bazı ayırıcı ve üstün özelliklere sahip olması beklenir. Bu tanımlama bizi meşruiyet konusuna götürür. Meşru denince karşılıklı uygun bulma ve anlayış paylaşımını düşünmelidir.. Bu bir tür razı olma halidir. Meşruiyet bir inanç meselesidir. Bu dinî anlamda bir inanç değil, bireyin ve yöneticilerin siyasî otoritenin meşruiyetine duydukları inançtır. Meşruiyeti bireylerin içinde buldukları siyasi sistemin veya yönetimin en uygun kurum ve yönetim olduğu yolundaki inanç olarak tanımlayabiliriz. Bu tanımdaki inanç ve güvenin nasıl oluştuğu konusunda çalışma kapsamında değerlendirilmiştir(Özev, 2005:2).

Siyasetnameler incelendiğinde hükümdara ilişkin, olması ve olmaması gereken özelliklerin açıkça tanımlandığı ve hükümdarının iktidarının bu vasıflar esasında değerlendirildiği görülmektedir(Özbek 2007: 148- 150; Aydemir: 2011: 147- 161). Devletin organizasyonu, düzenin sürdürülmesi ve anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması bu vasıflar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Hükümdarın otoritesinin uzandığı yere bağlı olarak, sahip olması gereken değerler kaçınılmaz bir biçimde az veya çok gündelik yaşamın işleyişine göre oluşan, onaylanan davranış tarzının temelini oluşturmaktadır(Roberts 2012: 139). Hükümdarın iktidarının tesisi, taşıdığı bu özellikleri esasında belirlemektedir. Hükümdarın taşıyacağı vasıflar sadece devlet işlerinde değil aynı zamanda gündelik hayat pratiklerini şekillendiren unsurlar olacaktır. Bunların normlar tarafından desteklendiği muhakkaktır. Hükümdarın toplumsal kabulü onun meşruiyetini oluşturur. Bu meşruiyet toplumsal mekanizmalarla gerçekleşene ve yine toplumsal mekanizmalarla sürdürülen bir özellik ortaya koyar.

Eserde cesaret ve kahramanlık, akıllılık ve bilgelik, adalet, erdemlilik hükümdarın taşıması gereken özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır (Önler 2002:179-180). Çalışmada bazı özelliklerin Türk kültürünün devamlılığı esasında Kutadgu Bilig deki yansımaları değerlendirilmiştir.

Soyluluk

İktidar sahibini güçlü yapan ve ona itaati ortaya çıkaran onun taşıdığı ayırıcı vasıflardır. Türklerde hükümdar ailesi iktidar için hususi ehliyet, ilahî bir lütf sahiptir. Bunu mistik bir ata ve ilahî bir kahraman hanedan adına temin etmiştir. O zamandan beri yöneticilik ehliyeti soyun bütün üyelerine babadan oğula intikal etmektedir. Şu hâlde göçebe veraset tarzı tek başına ne soy hukukuna, ne “primogenitura”ya ne de liyakat, münasip olma prensibine dayanmayıp bu üçünün kombinasyonudur ve zarurete göre bu üçünden biri belirleyicidir (Nemeth, 1962: 104).

Eski Türk hâkimiyet telâkkisi, karismatik (hükümdarda insan üstü vasıfların varlığına inanılan) tip olarak kabul edilmiştir. Türklerde hükümdar tanrının yeryüzündeki gölgesidir. Hükümdarın gücünün kaynağını ilahi olan bu özellik oluşturmaktadır. Asya Hun imparatorunun unvanı “Gök tanrının, Güneşin Ayın tahta çıkardığı tanrı kut’u Tanhu” dur(Kafesoğlu 1992: 237). Göktürk yazıtlarında ise “Tanrıya benzer, tanrıda olmuş Türk Bilge Kağan”¹. “Babam kağan ile anam hatunu Tanrı tahta oturttu”. “Tanrı irade ettiği için, kut’um olduğun için tahta oturdum”(Ergin 2008:2- 33) ifadeleri sıklıkla yer almaktadır. İslam’la, Sultan Allahın yeryüzündeki halifesi olma özelliğini kazanacak ve Allah adına mülklerinin koruyucusu olacaktır. Türklerde hakanın gücünü gök tanrıya dayandırması veya yönetici soyu belirlenmesi bunun tipik örneğidir. Bundan sonra o aile, milleti idâre etmek hakkına sâhiptir. Tanrısal vasıfları olan hakan bu gücü daha sonra İslam’la yeryüzündeki halifeye dönüştürerek tanrısallığını koruyacaktır. Bu güç, iktidarı tesis eden güçtür. Kut sahibi Kağan ile Allahın mülklerinin kuruyucusu ve kollayıcısı olan Sultanın taşınması gereken özellikler onun otoritesini meşrulaştıran özellikler olarak önem kazanmaktadır.

Bu özelliklerden birisi Hükümdar ve ailesinin iktidar için sadece onlara bahşedilmiş özel bir kabiliyete ve ilahi bir lütuf sahip olmasını ifade eden “soyluluk ve asalet” tir. İslam öncesi hakan ailesinin soyunu Aşına sülâlesine bağlaması söz konusu idi. Hükümdar bu özelliği ile ilahi özelliklerin yansımaları aktaran, bir ata ve ilahi bir kahraman soy hukukunun oluşturduğu veraset tarzına göre inşa etmiştir. Kağanın veya sultanın olağanüstü görünen niteliklerinden doğan ve doğuştan sahip olduğuna inanılan özelliklerine dayandırılan karismatik otoritesi gücünü buradan almaktadır.

Ey iyi tabiatlı ve asil nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın(108).

Ey devletli hükümdar, tanrı sana saadet verdi, adını bin kere zikrederek, ona şükür lazımdır, (109)

Çok eski bir atasözü vardır: babanın yeri ve adı oğla kalır(110.)

Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve nizam, örf ve adet onlardan gelir(1931.).

¹ Bu konuda Barutçu- Özönder, F. Sema (1995), Tenri Teg Tenride Bolmuş Türk Bilge Kagan ve Tenri Teg Tenri Yaratmış Türk Bilge Kagan İbareleri Üzerine, Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan, 89-100 incelenebilir.

Bey doğarken beylikle doğar; görerek öğrenir ve işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir(1932).

Tanrı kime bu beylik işini verirse; ona işi ile mütenasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir(1933).

Bu işi hükümdar benden daha iyi bilir; babası bey idi, kendisinde beydir(1936).

Yere ne ekilirse o biter, oğlunun tabiatı da babasına çeker(1624).

Bu kapsamda hükümdarın doğduğunda veya tahta geçtiğinde görülen doğa olayları toplumun beklentilerine göre şekillenecektir.

Törelilik olmak

Kutadgu Bilig' de vurgulanan önemli unsurlardan biride hâkimiyetin töreden tesisidir. Töre Türklerde hükümdarın iktidarının sınırlarını belirleyen yegâne unsurdur. Bozkırdaki hayatın zamanla hukuki değer kazanmış davranışlarını içeren ve genellikle zorunlu normların bütününe ifade eden töre devletin işleyişini belirlemektedir(Kafesoğlu 1992:234). Töre değişmeyen bir yapıda değil sosyal hayata göre şekillenen ve toplumsal düzenin gerektirdiği dinamizme sahip normlarla desteklenen bir karakterdedir.

Kün Toğdı' nun kanunu ve töreyi temsil etmesi, hükümdarın bu yasaların koyucusu ve uygulayıcısı olduğunun ve bu kapsamda aynı zamanda uyması gereken kişi olduğunu önemli bir göstergesidir(Doğan 2002a:132). Hükümdar otoritesini tanrısal v asfı olan kut ile inşa ederken, iktidarını ise töre ile gerçekleştirir. Kün Toğdı' nun güneşle simgelenmesi de bu kapsamda anlam kazanmakta törenin her şeyin varlık sebebinin olduğunu ifade etmektedir.

Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lazımdır(454).

Ay Toldı yer öptü, ayağa kalktı ve: ey aziz ikbal ey iyi kanun dedi(939).

Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeydir. Biri ihtiyatlılık biri kanun, bunlar esastır(201)

Kanun koyan ve kanun ile, beyliğin işini tanzim eden insan ne der, dinle(4082).

Kanun himayesinde halk sevinç ile yaşamalı(2134).

Memleketi ve halkını kanun yolu ile nizam altında bulundurur(286).

Sen her zaman doğruluk ile hareket et beylik kanun ile ayakta durur(5285).

Emniyet ve kanun memleketin huzurunu temin eder. Gerek hükümdar gerekse halk senden memnundur(5734).

Her tarafa iyi kanun ve idare hakim oldu...(5735)

Hükümdar ile halk arasındaki ilişki, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki türe esasında şekillenmektedir. Hükümdarın halk üzerinde hakları olduğu gibi halkında hükümdar üzerinde hakkı söz konusudur. Eserde öncelikli olarak tebaanın hükümdar üzerindeki haklarının belirtildiği görülmektedir. Bu kapsamda,

Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın; onun ayarını koru, ey bilgili insan(5575).

İkincisi halkı adil kanunlar ile idare et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme onları koru(5576).

Üçüncüsü de bütün yoları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır(5577).

Hükümdarın halkından istekleri ise,

Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli ve emirler ne olursa olsun derhal yerine getirmelidir(5579).

İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidirler, ey eli açık insan (5581).

Üçüncüsü senin dostunla dost düşmanınla düşmen olmalıdırlar(5582).

Düzenin tesisi

İktidar bireylere özgü bir nitelik olmayıp, esasen güç yönelimli bir boyutta -yani kendi başına, insanlar ve şeyler üzerinde etki yaratma kapasitesi olarak- ortaya çıkar. Aslında iktidar bütün insan toplumlarında, en ilkelerinde bile tanınan bir şeydir. Çünkü iktidarı belirgin kılan şey, öncelikle onun etkileridir. İktidar daima sosyal yapının hizmetindedir. Bu yapı, basitçe yasanın veya âdetlerin işleyişiyle veya kurallara bir çeşit otomatik uymayla kendini idame ettirmez. Hiçbir toplumda kurallara otomatik bir şekilde uyulmaz. Zaten genellikle de iktidar bu etkinlik üzerinden tanımlanır. M. G. Smith, iktidarın, iknadan zorlamaya kadar uzanan bir dizi araca başvurarak insanlar ve şeyler üzerinde etkin bir şekilde eylemek kabiliyeti olduğunu belirtir. J. Beattie açısından iktidar, sosyal ilişkilerin özel bir kategorisidir; bireyler ve gruplar arasındaki ilişkileri düzenleyen şu ya da bu sistem içerisinde başkalarını zorlama olanağını içerir. Weber' e göre ise iktidar, belirli bir sosyal ilişki içerisinde, bir faile, bu ilişkiyi kendi hesabına belirleme yönünde verilen imkândır. İktidar bütün toplumların tabii olduğu bir zorunluluk olarak içsel gereklere uyduğu gibi, dışsal zorunluluklardan da ortaya çıkar. Toplumun kurallara uyması belirli ölçüde istendik davranışlar sergilemesi, iktidar ile gerçekleşmektedir. Dahası her toplum, gevşek bir denge durumu yaratır ve bu yüzden kırılığandır. Siyasal iktidar, bir zorunluluk olarak, desteklediği toplum içi nizama ve denetlediği dış ilişkilere göre ele alınmıştır. Her toplum dışarıyla veya yabancı gördüğü başka toplumlar ile doğrudan doğruya ilişki içindedir. İktidar ve ona bağlı olan semboller topluma iç bütünlüğünü sağlamanın ve kendi şahsiyetini ifade etmenin

yollarını yabancıları olduğu şeylere karşı durmanın ve koymanın araçlarını sunar(-Balandier, 2010:35-37).

İtaati temin etmede uzlaşma ve zor kullanma arasındaki özel denge ne olursa olsun, her toplumdaki düzen, toplumun fertleri arasında gündelik yaşam faaliyetlerinin nasıl düzenleneceğine ve belirli bir bağlamda kabul edilebilir ve kabul edilemez davranışların neler olduğuna ilişkin belirli bir anlayışa dayanır. Karşılıklı olarak anlaşılabilir normların ne olması ve ne kadarının tartışılıp düzenlenmesi toplumsal yapıya göre farklılaşmaktadır(Roberts, 2012: 28)

İktidarın sağlanması toplumsal düzenin tesis edilmesi ile mümkündür. Beyliğin layık beyin nasıl olması gerektiği hususunda ise;

Dünya asayişe kavuştu ve nizam kuruldu, o adını kanunla yükseltti(103)

Halk zenginleşti ve memleket nizama girdi: Halk hükümdara dualar etti(1039)

Memleketi düzene girsin, halk zenginleşsin, göçtüğü zamanda iyi nam bıraksın(1925)

Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu, bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi(93)

Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı, kuzu ile kurt birlikte yaşamaya başladı(1040)

Sen halkı beladan zulümden korusun, iyilik yap, elinle ve dilinle onu sevindir(1367)

Hükümdar iknadandan zorlamaya kadar kullandığı enstrümanlarla düzeni tesis eden bir güce sahip olmalıdır.

Kutadgu Bilig' de dönemin Türk toplumu ve toplumu teşkil eden sosyal sınıflar ve bu sınıfların mahiyeti hakkında bilgiler verilmekte, toplumun üç dilimden oluştuğu ifade edilmektedir. Bunlardan birincisi zenginlerdir, ikinci sırada orta halli insanlar gelir üçüncü sırada ise fakirler gelmektedir. Toplumsal düzenin tesisinde bu üç toplumsal zümrenin arasındaki dengenin tesisi gereklidir. Zenginlerin yükü orta hallilere, orta hallilerin yükü de fakirlere yüklenmemelidir. Yoksa orta halliler bozulur ve büsbütün sarsılır. Dengenin sağlanmasında toplumun ekseriyetini oluşturan orta hallerin belirleyiciliği söz konusudur.

Fakirler orta halli olursa, orta halliler zenginleşir, orta halliler zenginleşirse memleket zengin olur(5566).

Memleket düzene girer ve halk huzura kavuşur; o zaman sende çok hayır dua alırsın(5568).

Eserde, bu sınıflara karşı hükümdarın davranış ve görevleri belirtilmekte bunun la beraber devlet hayatı hakkında yurttaşlık, yasa, saray örgütü, görevliler, yönetim, töre ordu ve toplum konusunda verdiği bilgilerle önem kazanmaktadır. Hükümdar halkını tanıyarak farklı toplumsal kesimler arasında dengenin tesisini sağlamakla görevlidir. Bu adaletin bir görünümü olarak kabul edilmelidir. Mem-

leketin yönetim düzenini ise üç sınıfın sağladığı ifade edilmektedir 1. Alimler 2.Muhtesipler, 3.Yönetim görevlileri olarak saray erkanıdır.

Adalet

Hükümdarın belirgin özelliklerinden birini de adaletle hükmetmesi ve hâkim olduğu bölgede adaleti tesis etmesi oluşturmaktadır. Bu yöneticilerin iyi kanun koyması ve adaletli olması vurgularında kendini göstermektedir. Burada adalet hükümdarın belirlediği bir eylem değil onunda uyması gereken türenin bir gereğidir. Bu durum yasaların doğru ve tarafsız uygulanmasını ifade etmektedir(Kösoğlu 1997: 125). Burada hakkaniyette iyinin kötüden, doğrunun yanlıştan ayrılması sürecinde tanrısal bir özellik olan vicdan belirtilmektedir. Dilaçar(1988: 149) eserde vurgulanan “köni” kelimesinin adaleti değil hakkaniyeti vurguladığını ifade etmekte böylelikle adaletin tesisindeki yazılı yasaların belirleyiciliğinin söz konusu olmadığı ifade edilmektedir. Bununla da hukuk devletinin vurgulandığı belirtmiştir.

Bey bilgili, akıllı ve adil olmalı,;şöhretin yayılması içinde cesur ve tedbirli davranmalıdır(2168).

Bütün faziletlerde herkesten üstün olmalıdır. Halka karşı adaletle muamele etmelidir(2171).

Memleketi adaletle idare ettim6550

Bu beyler, memleketi tanzim ve idare etmek halkı düzene sokmak için nasb edilmişlerdir(4009).

İnsanlara halkın idaresini ve beylerin işini muayyen bir töre ve usule göre yürütürler(4010).

İster oğlum, ister yakınım veya hısımlım olsun; ister yolcu, geçici ister misafir olsun(817).

Kanun karşısında benim için bunların hepsi biridir. Hüküm verilen beni hiçbirini farklı bulmaz(818).

Bu beyliği temeli doğruluktur. Beyler doğru olursa dünya huzura kavuşur(819).

Benim kanunum hangi memlekete erişse, o memleket baştan aşağı kayalık dahi olsa hep düzene girer(831).

Ey kanun yapan, iyi kanun koy kötü kanun yapan kimse hayatta iken ölmüş demektir(1458).

Doğru ol doğruluk üzerine hükümet, beylik ancak böylelikle uzun müddet payidar olabilir(5170).

Bu beyliğin temelini sağlamlaştırmak istersen, hüküm ederken daima doğruluk yolunu tutmalısın(5172).

Sen her vakit doğruluk la hükümet; beylik kanun ile ayakta durur(5285).

Ey bey gücünün yettiği kadar kanunu tatbik et, ve halkın hakkını vermeye çalış (5288).

Fakir dul ve yetimleri kolla; bunları korumak kanunu gerçekten tatbik etmek demektir(5302).

Eser incelendiğinde hem yöneten hem de yönetilenin adalet karşısında eşitliğinin belirtildiği görülmektedir(Doğan 2002b: 84-87). Yönetenin iktidarını tesisinde etkili olan adalet yönetilenlerin huzurlu ve müreffeh bir toplumda düzen içinde yaşamalarının bir gereği olarak vurgulanmaktadır.

Cömertlik

Hükümdarın otoritesine tesis sürecinde İslamlaşmadan önce Türklerde “açları doyurmak ve çıplakları giydirmek” kaidesiyle kendini gösteren durumu, İslamlaşma sürecinde de görmek mümkündür. Hükümdarın halkı ile olan ilişkisinde taşıması gereken cömertlik vasfı tanrısal vasfının bir yansıması olarak görülmelidir. Halkının ihtiyaçlarına cevap veren bir hükümdar meşruiyetini sağlamış ve kut almış bir hükümdardır. Bunun aksi durumda ise sadece hükümdarlık makamını işgal eden bir zorbadır.

Karınlarını doyurmak için yemeği bilirler onların boğazlarından başka kaygıları yoktur(4325)

Kara halkın kaygısı hep karındır: onun çalışıp didinmesi hep boğazı içindir(4327).

Memlekette bir kimse bir gece aç kalsa, onu tanrı sana soracaktır; gözünü aç(5165).

Bununla beraber bu cömertliğin önemli bir göstergesi toylar dır. Halkın belirli dönemlerde düzenlenen büyük şenliklerde kurulan sofralarda karşılaması ve onlara yiyecekler ikram edilmesi iktidarını pekiştirecektir. Şüphesiz steplerde beyin görevi gerçek manasında halkın karnını doyurma imkânlarını yaratmaktır. Farşça da han-ı yağma olarak geçen toy Osmanlılara kadar bütün Türk devletlerinde uygulanan vazgeçilmez bir müessesedir(İnalçık 1966:270).

Hazineni aç servet dağıt, adamlarını sevindir, onlar senin her arzunu yerine getirirler(5479).

Düşmana karşı koyan cesur insan ne der, dinle: altın ve gümüş veren düşmanını mağlup eder(5480).

Cömert ol halka mal dağıt yedir. Beyler hasis olursa adları kötüye çıkar(5220).

Bey insanlara faydalı ve cömert olmalı, dünya halkına ondan tokluk gelmelidir(5358).

Ey devletli hükümdar eğer kuldan fakir adını kaldırmazsa o nasıl bir bey olur?

Güneşe benzeyen hükümdarın adaletle olan temsili güneş ile diğer canlılar arasındaki ilişkisi esasında değerlendirilmelidir. Hükümdarın adaletinin toplum için vazgeçilmezliği, güneşin dünya için vazgeçilmezliği ile temsil edilen duruma denktir. Bununla beraber

Benim de hükümüm böyledir. Ben ortadan kaybolmam; hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır(828).

Güneş doğar, temiz veya kirli demeden, her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez(831)

Benimde karakterim böyledi, herkes benden nasibini alır(832)

Hükümdarı adaletinde ayırım yapmadığı vurgulanmakta ve adaletin düzenin tesisindeki fonksiyonu değerlendirilmektedir.

Hükümdarın iktidarını ifade eden tahtın üçayaklı olarak tasnifi ve burada sağlamlığın bu üçayakla gerçekleştiğinin ifade edilmesi, bu kapsamda hüküm verme, cezalandırma, adalet sağlama; bıçak, acı ot, şekerdir(Demirtaş 2004:171- 174) Ritüel, 'sembollerle sarmalanmış bir eylemdir; yüksek bir düzeyde yapılandırılmıştır ve sıklıkla duygusal olarak yüklü zamanlarda yerlerde canlandırılırlar. Ritüel ve içinde yer alan bireyin buna katılımı sayesinde ki sıradan bir vatandaşın aksi takdirde düşünülemez kadar büyüyecek ve kişiselliği asacak olan kritik öneminde bir bağ kurması sağlanmış olur. Semboller, gücü kutsallaştırır. Hükümdara karşı gösterilen davranışlar ve hükümdarın gösterdiği davranışlar bu kapsamda önem kazanmaktadır.

Bu süreç öncelikli olarak karşımıza baş köşeye ilişkin belirlemeler çıkmaktadır.

Hacib ona saygı gösterdi baş köşede yer verdi. Ay Toldi edeb ile yerine oturdu(577).

İkbale bir türlü erişemeyen insan hizmeti sayesinde başköşeye geçer(614).

Hizmetkar hizmet etmesini bilse başköşeye erişir; hizmet etmesini bilmezse baş köşeden düşer(844).

Soyu iyi ise iyi insan olarak doğar ve iyi insan olduğu için başköşeye geçer(1959).

Ona hürmetle başköşede yer gösterdi(3959).

Bilgisiz başköşede yer bulursa eşik baş köşe sayılır(262).

Bunu hükümdarın otoritesi karşısında eğilmek ve diz çökmek izlemektedir.

Ay Toldu huzura girip diz çöktü(581).

Hükümdarın huzurunda eğildi ve söze başladı. Tatlı tatlı sözleri ile kendini sevirdi(582).

Ay Toldi yer öptü ve dedi: hükümdarın görü sevinç ile parlarsa devlet ona hizmet edene elini uzatır(598)

Sonuç

Kutadgu Bilig farklı kültürlerin etkileşimiyle şekillenen, İslamlaşma sürecinin ilk siyasetname örneklerinden biridir. Eser hükümdarın otoritesinin nasıl tesis edildiği ve hükümdarın farklı toplum kesimlerine nasıl davranması gerektiğini göstermesi bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Çalışmada hükümdarların iktidarının sınırlarını belirleyen unsur olarak töre belirmektedir. Bu kapsamda iktidarı elinde tutan hükümdarın hırs ile varlıklarını sonsuz olarak görmemesi vurgulanmaktadır.

“Dünya’ya nail nice cihan beylerini ölüm yakaladı ve onlar gözleri ile etrafında dua dilenerek gittiler” (6635)

Binlerce sene yaşasan bile, sonunda nihayet öleceksin, dünyayı ne kadar toplasan da bir gün bırakıp gideceksin(6636)

Hükümdarın fani olması ve kut un geçiciliği davranışları belirleyen önemli bir unsurdur. Bu belirleyicilik davranışların düzenlenmesinde, güzel huyların ve ahlaki vasıfların gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu ifadelerde sonsuz gücün karşısında acziyetin ifadesi olarak ve yönetilenlerle eşitliğin belirtilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vurgu İslamlaşma öncesi Türk kültürüne ait Orhun yazıtlarında “Öd tengri yaşar, Kişioğlu köp ölgeli törümüş”²(Ergin 2008: 27) ifadesinin devamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karizma bir insanı diğer insanlardan ayıran ve ona atfedilen doğaüstü, insanüstü veya olağandışı kabul edilen bireysel güç ve niteliklere sahip olma olarak ifade etmektedir. Atfedildiği bireyde vücut bulan, Tanrı lütfü olan bu özelliklere herkesin sahip olamayacağını ifade etmektedir. Yerleşik ilke ve kurumlarla bütünleşen karizma, düzen koruyucu ve sürdürücü bir nitelik oluşturmaktadır. Bu kapsamda karizma sahibi kişinin kendini tanrı tarafından atanmış veya seçilmiş olarak görmesi ve bunun toplumsal kabulü söz konusudur. Hükümdarın otoritesini inşası ve iktidarını tesisi karizması esasında gerçekleşmektedir.

Kaynakça

AYDEMİR, Özgür Kasım,(2011), **Bir Siyasetnamede Dil ile İktidar İlişkisi: Gencine-i Adalet’te Özne Üzerine İktidar Felsefesi Bakımından Söylem Çözümlemesi**, Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks, Volume: 3/2, Germany, s. 147-161.

BARTHOLD, V. Viladimiroviç,(2004), **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri, Yayına Hazırlayan Hüseyin Dağ**, Ankara, Çağlar Yayınları

BALANDIER, Georges, (2010), **Siyasal Antropoloji**, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul İş Bankası Yayınları

² Köl Tigin yazıtında Köl Tiğ’in in ölümü anlatılırken “Zamanı Tanrı yaşar, İnsanoğlu hep ölmek için türemiş.” Sözüde tanrının zamanı tanzim ettiği vurgulanmaktadır.

COHEN, Anthony, (1999), **Topluluğun Simgesel Kuruluşu**. Çev: Mehmet Küçük, Ankara Dost Kitabevi

DEMİRTAŞ, Ahmet, (2004), *Kutadgu Bilig' deki Hükümdar Küntoğdı Tipine Göstergebilimsel Açından Bir Yaklaşım Denemesi*, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, TÜBAR, s.161-174

DİLÂÇAR, Agop, (1988) **Kutadgu Bilig İncelemesi**, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları

DOĞAN, Nejat, (2002) “*Kutadgu Bilig' in Devlet Felsefesi-I*”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 127–158

DOĞAN, Nejat (2002b). “*Kutadgu Bilig' in Devlet Felsefesi-II*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, s. 77–94

EDLES, L. Desfor, (2005), **Uygulamalı Kültürel Sosyoloji**, Çev: Cumhur Atay, İstanbul, Babil Yayınları

ERGİN, Muharrem, (2008). **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları

GENÇ, Reşat, (1981), **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları

İNALCIK, Halil, (1966), *Kutadgu Bilig ve Türk İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri, Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s.259-271

İNAN, Abdülkadir, (1970) *Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar*, Türk Kültürü, sayı 98, s112- 126

KAFESOĞLU, İbrahim, (1992) **Türk Milli Kültürü, İstanbul, Boğaziçi Yayınları (1980) Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, İstanbul Kültür Bakanlığı Yayınları

KÖSOĞLU, Nevzat, (1997), **Devlet, Eski Türklerde, İslam ve Osmanlı'da, İstanbul, Ötüken Yayınları**

LEVELLEN, Ted, (2012) **Siyasal Antropoloji**, Çev. Erkan Koca Ankara, Birleşik Yayınevi

LEVEND, Ağah Sırrı, (1963), *Siyaset-nameler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları

NEMETH, Gyula, (1962), **Atilla ve Hunları**. Çev: Şerif Baştav. Ankara. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları sayı:106

TÜRKDOĞAN, Melike Gürcan, (2010), *Siyasetnameler ve Bir Siyasetname Örneği Olarak Ahmedî'nin İskendername'si*. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 3 sayı 12 s.418-430

ÖZBEK, Süleyman,(2007). *Siyasetname Özellikleri Açısından Rahatu'sSudûr'un Değerlendirmesi*. Afyon Kocatepe Ün. Sosyal Bilimler Dergisi, C. IX 2(147).

ÖNLER, Zafer, (2002), *Kutadgu Bilig' de İktidar Kavramı ve Siyaset İlişkisi*, Türkler, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s179-186

ÖZEV, M. Hilmi 2005, *Meşruiyet Kavramının Dönüşümü*, BULLETIN,NO: 57 http://bisav.org.tr/yayinlar.aspx?module=makale&menuID=3_3&yayintipid=3&-page=2&yayinid=3&makaleid=28

ROBERTS, Simon,(2012), **Hukuk Antropolojisine Giriş**, Çev.Erkan Koca, Ankara . Birleşik Yayınevi

ŞEKER, M. Fatih,(2011) **Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig**, İstanbul Dergah Yayınları

WALLACE RUTH ve A. WOLF (2012). **Çağdaş Sosyoloji Kuramları** Çev. Leyla Elburuz. Rami Ayan, Ankara, Doğu Batı Yayınları

